

ДУХОВНІСТЬ У «КОЛЕСІ ЖИТТЄВОГО БАЛАНСУ» СУЧАСНОЇ ЛЮДИНИ

<https://doi.org/10.37472/2707-305X-2021-3-2-14-2>

САУХ Петро Юрійович

доктор філософських наук, професор,
дійсний член (академік) НАПН України,
академік-секретар Відділення вищої
освіти Національної академії
педагогічних наук України,
м. Київ, Україна

Ірина Василівна САУХ

доктор економічних наук, професор,
головний науковий співробітник
відділу економіки та управління
загальною середньою освітою
Інституту педагогіки Національної
академії педагогічних наук України,
м. Київ, Україна

Анотація. Здійснено аналіз однієї із глобальних проблем сучасності — кризи духовності. Показано, що духовність сучасної людини серед інших життєвих цінностей (сім'я, кар'єра, гроші, здоров'я, дружба, любов, дозволя) у контексті «колеса життєвого балансу» Пола Дж. Майєра займає малопомітне місце. Доведено, що цей факт є лакмусовим папірцем дисгармонії життя сучасної людини. Руйнація ціннісних імперативів духовної основи неминуче призводить до кризи, і це стосується як окремої людини, так і суспільства загалом. У зв'язку з цим розкрито можливі наслідки духовного спустошення і шляхи запобігання йому на основі реалізації ідей «нового гуманізму».

Ключові слова: криза духовності; «колесо життєвого балансу»; екзистенціали «бути» і «мати»; людська гідність; добро і зло; «новий гуманізм».

Однією із найболючіших проблем сучасності постає проблема духовної кризи, яка пронизує усі пори сучасного суспільства. Вона не є вузько-локальною, хоча має, без сумніву, свою специфіку, і до неї долучаються суто національні чинники, які істотно поглиблюють кризу духовності українського суспільства на тлі загальноосвітової духовної кризи.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, у яких започатковано вирішення зазначеної проблеми, свідчить про актуальність і особливу значущість її для різних галузей знань сучасної науки (філософської, психолого-педагогічної, соціологічної, культурологічної), про що говорять багаточисельні дискусії в наукових колах щодо причин

кризи сучасного суспільства та шляхів її розв'язання. В останні роки вона стала також предметом особливої уваги в дослідженнях вчених НАПН України, які започаткували й реалізують цілу низку проектів спільно з науковцями Литви, Польщі, Німеччини, Канади (Кевішас & Отич, 2019; Кремень, 2019а; Кремень, 2019b; Шевченко, 2019). Нині, навіть на буденному рівні, важко не помітити, як руйнуються й спотворюються ідеали, деформуються духовно-моральні цінності, зростає відчуженість, панує масштабне прагнення до комфорту будь-якою ціною. Виникає духовний вакуум, людина втрачає духовну вісь особистості. Зовні ніби це й не так страшно. Навпаки, люди стають активнішими, функціональнішими,

діловішими, живуть заможніше й комфортніше, але повсюдно втрачають здатність до співпереживання, співчуття і любові. Руйнація ціннісної духовної основи неминуче призводить до кризи, і це стосується як окремої людини, так і суспільства загалом. Яскравим прикладом її наслідків може бути модель «колеса життєвого балансу» засновника Інституту мотивації успіху (Success Motivation Institute) Пола Дж. Майєра, згідно з якою, як свідчить наше дослідження, духовність серед інших життєвих цінностей (сім'я, кар'єра, фінанси, відпочинок, любов, дружба, здоров'я і спорт) займає ледь помітне місце (Meyer, 2006). Колесо балансу або колесо життя (Wheel of Life), виступаючи дієвою концепцією оцінки якості життя, є лакмусовим папірцем того, наскільки гармонійне життя сучасної людини. Аналіз життєвих пріоритетів, серед яких духовність в радіусах життєвого колеса займає другорядне місце, узагальнено свідчить, що йдеться нині про *колесо життєвого дисбалансу* людини, на якому далеко не поїдеш (рис. 1, 2). Дисгармонія життєвих цінностей в житті сучасної людини з усією очевидністю стає причиною «духовної люмпенізації» суспільства. Особливо це стосується молоді, яка визначає майбутній портрет людства.

Звісно, колесо життєвого балансу не може бути ідеальним. Тим паче, що воно залежить від віку людини, статі, її освіченості й виховання, але у будь-якому разі воно не має бути настільки розбалансованим, яким є сьогодні.

Певним прикладом колеса життєвого балансу може бути наше вітчизняне молодіжне середовище в особі студентства, яке виступає тією *лабора-*

торією, що продукує та апробує невідомі раніше цінності, відносини, моделі поведінки, культурні норми і зразки. Як свідчать соціологічні дослідження, саме матеріальний добробут як термінальна (життєва) цінність займає перше місце в площині ціннісного контексту орієнтацій сучасних українських студентів (Гайдай та ін., 2017; Свід & Сокурняська, 2017). Їх особливо турбують такі цінності як «побутовий комфорт», «особливий спокій та відсутність неприємностей», «економічна» та «фізична безпека», які також можна віднести до «матеріальних» цінностей. Поряд з цим значно менше займають молодь такі життєві цінності як «повага оточення», «чесність», «можливість приносити людям користь», «екологічна безпека», «залучення до літератури й мистецтва» тощо (табл. 1). Нехтування духовними цінностями як культурними надбаннями свідчить про те, що тут панує розгубленість і страх перед майбутнім (35,5%), а щасливими себе вважають лише 6,5% (Ogrodzka-Mazur & Saukh, 2019, p. 70).

Таблиця 1

Орієнтація українських студентів на термінальні (життєві) цінності

№ з/п	Ціннісні орієнтації	%	Ранг
1	Освіченість, знання	46,8	5
2	Цікава, творча робота	28,8	10
3	Матеріальний добробут	66,5	1
4	Можливість приносити людям користь	8,2	18
5	Сім'я	48,2	3

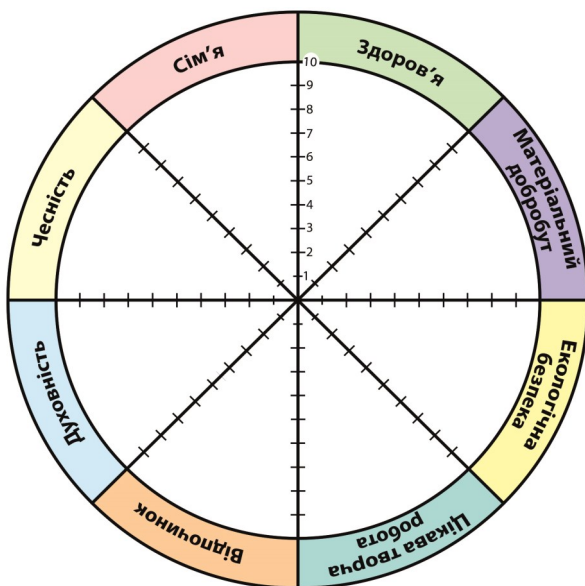

Рис. 1. Колесо життєвого балансу

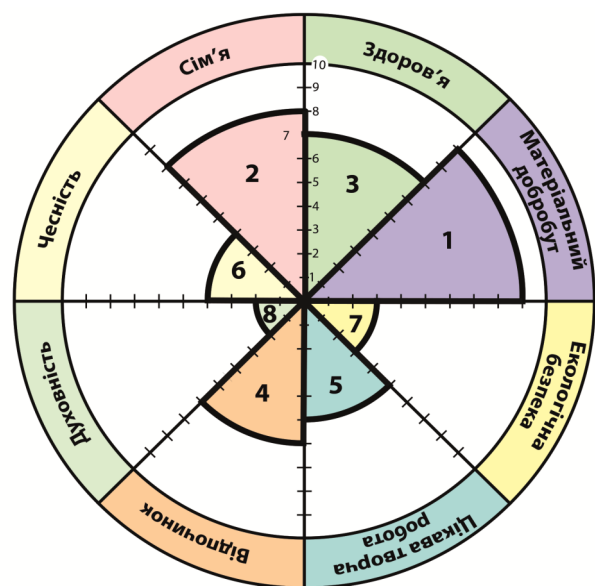

Рис. 2. Колесо життєвого дисбалансу сучасної людини

Продовження таблиці 1

№ з/п	Ціннісні орієнтації	%	Ранг
6	Здоров'я	47,0	4
7	Особиста свобода, незалежність в судженнях і ідеях	36,6	8
8	Побутовий комфорт	35,6	9
9	Повага оточуючих	15,1	14
10	Почуття власної гідності	57,2	2
11	Моральна стійкість	40,0	7
12	Чесність	10,0	16
13	Участь у громадському житті, у вирішенні суспільних проблем	23,2	12
14	Екологічна безпека	7,2	19
15	Можливість розвитку, реалізації своїх здібностей	9,0	17
16	Порозуміння з батьками, старшим поколінням	18,6	13
17	Повноцінний відпочинок, розваги	26,5	11
18	Економічна незалежність	40,1	6
19	Високе службове і суспільне становище	12,3	15
20	Залучення до літератури й мистецтва	5,6	20

На жаль, у нас, як це не прикро, і досі не існує повного розуміння того, що духовний складник «антропологічної пандемії» може стати для сучасного світу значно згубнішим і болючішим за біологічний. Важко не погодитися з одним із найяскравіших інтелектуалів сучасності, американським філософом Ноамом Хомським, який попереджає, що ми сьогодні «на порозі катастрофи, найгіршої в історії людства» (Чекалин, 2020), де людина, словами засновника Римського клубу А. Печчеї, поступово перетворюється на «гротескного, одновимірного Номо еconomicus». Технократи «пропонують нам хліб, і це добре, але ж вони вимагають розплачуватися за нього нашою людяністю». Немає потреби бути серйозним аналітиком, щоб відчутти трагізм того, що діється в сучасному світі. Достатньо вийти на вулицю, зайти в метро, переглянути фейсбук, послухати наших депутатів і сенаторів, приглянутися до нашої молоді й не лише до неї... Зростання тваринної жорстокості, почуття покинутості, втрати милосердя, культивування насилля, тяжіння до мінімізації зусиль і максимізації «кайфу», тілесної насолоди і зручностей — усе це стає сьогодні нормою.

«Досвід нелюдськості, говорить французький філософ Андре Глюксман, для нас набагато більш стає для нас набагато ближчим і зрозумілішим «досвіду досконалої людськості» (Глюксманн, 2006, с. 27). Ми живемо в світі, — з гіркотою зазначає уругвайський письменник і громадський діяч Едуардо Галіано, — де весілля важливіше за любов, де зовнішність важливіша розуму, а похорони важливіші за померлих. Ми живемо в «культурі упаковки», що втрачає будь-який сенс (Citaty.info, n.d.). Духовне життя людини набуває катастрофічного гаснучого характеру, що за нинішніх масштабів її матеріальних можливостей й морального цинізму може призвести не лише до «поховання людського Я», а й до фізичного самознищення. Не випадково таку глибоку стурбованість з цього приводу висловлюють вчені Римського клубу в ювілейній доповіді «Come on!» («Старий світ приречений! Новий світ неминучий!»), опублікованій у 2018 р. (von Weizsäcker & Wijkman, 2018). Ця проблема стала однією із головних у більшості доповідей знакових фігур Всесвітнього економічного форуму в Давосі (2020 та 2021 рр.) (World Economic Forum, 2020; World Economic Forum, 2021). Тобто проблема бездуховності постає сьогодні загальносвітовою проблемою. І це не просто поширене «шоково-терапевтичне» застереження ідеологів постіндустріальної доктрини. Там, де руйнується стійка рівновага між внутрішнім життям людини і її зовнішньою життєдіяльністю, де встановлюється гранична несумісність її ества та існування, останнє з логічною необхідністю набуває самодеструктивного характеру. Це факт, який важко заперечити.

Звісно, у зв'язку з цим логічно виникає декілька питань. Перше: чим усе це пояснити? І друге, традиційне — що робити?

Пояснюється духовне спустошення людини багатьма причинами. Серед них:

- світова соціально-економічна криза, ускладнення та інтенсифікація соціокультурної реальності, які супроводжуються руйнуванням традицій і норм, невтримно швидким та всеохопним розповсюдженням продуктів масової культури;
- дисбаланс життєдайних екзистенціалів людського буття в сучасних умовах;
- руйнація традиційних соціокультурних норм і правил поведінки;
- відсутність ідеологічних орієнтирів, принципів та змісту моралі;
- обмеженість аксіологічного ресурсу політики мультикультуралізму;

- події, пов'язані з коронавірусом;
- «свобода безвідповідальності» засобів масової інформації тощо.

Незважаючи на те, що в останні роки феномен духовної кризи став предметом прискіпливої уваги філософів, соціологів, психологів, педагогів різних країн як на локальному, так і на глобальному рівнях, єдності у поглядах на причини й шляхи подолання духовної кризи на сьогодні не існує. Одні пов'язують її з кризою свідомості, акцентуючи на деінтелектуалізації сучасного суспільства (Ж. Бодрійяр, А. Глюксман, Ж. Дерріда, Д. Келлі, Е. Морін, А. Печчеї, К. Роджерс, Н. Харарі, Н. Хомський, Ф. Франкл, Е. Фромм та ін.). Інші бездуховність пов'язують із деформацією ціннісної орієнтації людини, втратою моральних імперативів, руйнуванням і спотворенням ідеалів (Й. Кевішас, В. Кремень, С. Кримський, С. Максименко, Е. Еріксон, О. Отич, Г. Шевченко та ін.). Релігійні діячі у свою чергу переконують, що духовна криза сучасної цивілізації є наслідком «дехристиянізації та дедалі глибшої прагматизації суспільної свідомості». Ще в 1993 році в енциклопедії *Veritatis Splendor* (Сяйво Істини) Папа Римський Іоанн Павло II зазначав, що сучасні держави нерідко зраджують своїм демократичним принципам, а «їх демократія» стає лише міфом та прикриттям аморальності. Й це прикро, адже «як учить історія, демократія без цінностей легко перетворюється на відкритий або тонко прихований тоталітаризм» (Папа Іван Павло II, 1993). Поряд з констатацією трагізму ситуації значна частина авторів переконливо доводить, що аби подолати духовну ціннісну кризу та зберегти свою сутність, людині потрібна нова філософія — філософія людиноцентризму, де головним параметром буття виступає його людиновимірність. Інша — вважає, що для подолання духовної кризи в нових соціально-історичних умовах потрібна радикальна перебудова свідомості і поведінки людей, формування нової шкали духовних цінностей шляхом переходу від технократизму й «економічного індивідуалізму» до синтезу ідей і традицій усіх країн і народів, усіх епох і культур, від антропоцентризму до «антропокосмоцентризму» (Тюріна, 2018).

Не дивлячись на те, що з більшістю оцінок кризи духовності в сучасному суспільстві важко не погодитися, «утопічний оптимізм» окремих авторів ми розділити не можемо. Просто перефразувавши відоме твердження Е. Фромма, що будь-яке істинне сходження людини неодмінно має передбачати перехід від цивілізації, майже

виключно побудованої на тому, щоб «мати», до цивілізації, котра все більше прагне до того, щоб «бути» (що означає прогресивну «дематеріалізацію» сучасного світу), і на цій основі очікувати радикальних змін нереально (Fromm, 2005). Слід розуміти, що, незважаючи на негативні наслідки цивілізаційної кризи, вона є еволюційно необхідною фазою, стимульним чинником подальшого розвитку цивілізації — *сигналом*, який свідчить про доцільність докорінної трансформації світоглядних настановлень людства, системи його цінностей і пріоритетів у сфері ідеології, освіти, наукових пошуків, соціальних перетворень, а також про необхідність переосмислення законів життя людини, характеру взаємин людини, природи і суспільства на духовних засадах.

Сподіваємося, нам усім (сім'ї, школі, церкві, суспільству!) має вистачити мудрості не лише усвідомити реальну небезпеку, а й зрозуміти, що це певною мірою необоротний об'єктивний процес. Протистояти йому означало б приблизно ту логіку дій, за якої не будують громовідвід, а створюють товариство із боротьби з блискавкою. Навпаки, це має передбачати продукування *нової стратегії ефективних дій із подолання зла, запобігання йому або пом'якшення його наслідків*. Інтегральним результатом імплементації цієї стратегії має стати, на наш погляд, реалізація ідей так званого неогуманізму («нового гуманізму»). Ідеться про мистецтво введення людини до світу цінностей і суспільно важливих стандартів моральної поведінки, значуща шкала яких зазнала суттєвих трансформацій. Сучасна людина зіткнулася з двома діаметрально протилежними ціннісними орієнтаціями. З одного боку, вона має справу з такими загальнолюдськими базовими життєвими цінностями як добро, істина, краса, пов'язані з категорією «бути», а з іншого — матеріальними, утилітарними цінностями, що розгортаються у площині культу володарювання й характеризують категорію «мати». Сталося так, що усе, не пов'язане з принципом володарювання (вдячність, дружба, співчуття, честь, любов тощо), відходить на другий план і позбавляється соціального й культурного престижу. Внаслідок цього людина значною мірою втрачає здатність бачити себе очима іншого, що згубно позначається на можливостях комунікації як між окремими людьми, так і між цілими народами.

«Новий гуманізм» не ідеалізує людину, не перечує наявності в ній антигуманного, деструктивного. Він виходить із визнання пов'язаності

усіх людей у добрі і злі. Адже, визнавши свободу людини, ми тим самим визнаємо її відкритість до добра і зла. Подобається нам чи ні, ми мусимо сьогодні сприймати людину як у площині «бути», так і в площині «мати», зважати на реалії життя, особливо коли вони стають домінуючими та не-оборотними. Рахуватися із цими суттєвими змінами, звісно, не означає схвалювати (особливо, коли йдеться про негативні явища), а передбачає розроблення стратегії ефективних дій для гармонізації усіх ключових життєвих сфер в «колесі балансу». Результативність цих дій залежить на усіх рівнях виховання (сім'я, школа, університет, доросле життя) від принаймні таких трьох чинників (Саух, 2020, с. 27):

1) раціональної оцінки реальності, врахування значення споживацьких та утилітарних цінностей у задоволенні різноманітних людських потреб;

2) озброєння людини навичками і вміннями щодо забезпечення пристойних умов існування («мати», щоб «бути», у контексті професійної й людської гідності);

3) виховання цілісної особистості, яке досягається за умови, коли конгруентність між «реальним Я» та «ідеальним Я» наближається до одиниці (урівноважується).

Сучасне суспільство має бути зацікавленим у нових духовних цінностях з метою свого оновлення і модернізації, створення умов для реалізації творчого потенціалу людини для подолання бездуховності і соціального відчуження. Адже навіть раціональна ціле-орієнтація як складник духовної культури сучасної людини, зайнятої комп'ютерними технологіями і цифровізацією, за відсутності соціальної відповідальності здатна обернутися ірраціональними непередбачуваними наслідками для людства. А це означає, що суспільство має зосередити зусилля на продукуванні інноваторів, здатних не лише ставити і розв'язувати складні проблеми, оперувати принципами «зв'язування» знання й надавати їм новий смисл, а й перетворювати їх на життєву мудрість, котра б стала когнітивною експертизою всіх фундаментальних життєвих практик.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

Гайдай, Д., Зарембо, К., Літра, Л., Лимар, О., Мінесавілі, С., Солодкий, С., Тодорюк, О., Белесков, М., Волосевич, І., & Коноплицька, Т. (2017). *Українське «покоління Z»: цінності та орієнтири* : результати загальнонаціонального опитування (К. Зарембо, ред.). Фонд ім. Фрідріха Еберта. <https://cutt.ly/zR1gWQy>

- Глюксманн, А. (2006). *Філософія ненависти* (А. Демин, пер. с фр.). Москва: АСТ.
- Кевішас, Й., & Отич, О.М. (Уклад.). (2019). *Горизонт духовності виховання / The Horizon of Spirituality of Education* : колективна монографія. Вільнюс: Zuvedra. <https://lib.iitta.gov.ua/719526/>
- Кремень, В.Г. (Гол. редкол.). (2019а). *Освіта для миру = Edukacja dla pokoju* : збірник наукових праць у 2 томах . Т. 1. Київ: Видавництво ТОВ «Юрка Любченка». http://ipood.com.ua/data/UAPLForum2019/volume_1_2019.pdf
- Кремень, В.Г. (Гол. редкол.). (2019b). *Освіта для миру = Edukacja dla pokoju* : збірник наукових праць у 2 томах . Т. 2. Київ: Видавництво ТОВ «Юрка Любченка». http://ipood.com.ua/data/UAPLForum2019/volume_2_2019.pdf
- Папа Іван Павло II. (1993). *Енцикліка Veritatis Splendor — Сяйво Істини Верховного Архидієка Пана Івана Павла II до всіх єпископів Католицької Церкви про деякі фундаментальні питання морального вчення церкви* (Д. Сов'як, пер. з англ.; Г. Кришталь, П. Гусак, наук. ред.). Інститут родини та подружнього життя Українського Католицького Університету. <https://cutt.ly/cTeGnWC>
- Саух, П. (2020). Освіта перед викликами бездуховності: проблеми та шляхи подолання. *Рідна школа*, (2-4), 23-28.
- Свід, О., & Сокурянська, Л. (2017). Динаміка цінностей українського студентства часів незалежності: назад до «матеріалізму»? *Український соціологічний журнал*, (17-18), 135-139. <https://periodicals.karazin.ua/usocjour/article/view/11543/11407>
- Тюріна, Т.Г. (2018). Криза духовності сучасного суспільства: реалії і шляхи виходу (ноосферний підхід). *Духовність особистості: методологія, теорія і практика*, (5), 214-223. http://nbuv.gov.ua/UJRN/domtp_2018_5_23
- Чекалин, Ю. (2020, 1 мая). *Интервью с Ноамом Хомским «Мы на пороге катастрофы, худшей в истории человечества»*. Fitzroy Magazine. <https://fitzroymag.com/mir/intervju-s-noamom-homskim/>
- Шевченко, Г.П. (Гол. ред.). (2019). *Духовність особистості: методологія, теорія і практика*. За матеріалами X Міжнародної науково-практичної конференції «Духовно-культурне виховання особистості в умовах входження людства в Епоху Культури» в рамках міжнародного проекту Д. Пола Шафера «Епоха Культури» (30 травня 2019 року, м. Київ). Северодонецьк: Вид-во СЧУ ім. В. Даля. [http://domtpsnu.snu.edu.ua/assets/2\(89\)2019.pdf](http://domtpsnu.snu.edu.ua/assets/2(89)2019.pdf)
- Citaty.info. (n.d.). *Эдуардо Галеано — цитаты*. <https://citaty.info/man/eduardo-galeano>
- Fromm, E. (2005). *Haben oder Sein. Die seelischen Grundlagen einer neuen Gesellschaft* (B. Stein, Übers.; R. Funk, Hrsg.). dtv Verlagsgesellschaft.
- Meyer, P.J. (2006). *24 Keys That Bring Complete Success (Fortune Family & Faith)*. Bridge-Logos Publishers.
- Ogrodzka-Mazur, E., & Saukh, P. (2019). The Social and Cultural Tendencies in the Environment of Contemporary Youth. A Polish-Ukrainian Comparative Study of the Structure of Axiological Reality. *The New Educational Review*, 57(3), 63-74. <https://tner.polsk.pl/e57/a5.pdf>

Von Weizsäcker, E.U., & Wijkman, A. (2018). *Come On! Capitalism, Short-termism, Population and the Destruction of the Planet*. New York: Springer. <https://doi.org/10.1007/978-1-4939-7419-1>

World Economic Forum. (2020). *World Economic Forum Annual Meeting*. <https://www.weforum.org/events/world-economic-forum-annual-meeting-2020>

World Economic Forum. (2021). *Davos 2021*. <https://www.weforum.org/events/the-davos-agenda-2021>

SPIRITUALITY IN THE WHEEL OF LIFE OF A MODERN PERSONALITY

Petro Saukh

DSc in Philosophy, Professor, Full Member (Academician) of NAES of Ukraine, Academician Secretary of the Division of Higher Education, National Academy of Educational Sciences of Ukraine, Kyiv, Ukraine

Iryna Saukh

DSc in Economics, Professor, Chief Research Fellow of the Department of Economics and Management of General Secondary Education, Institute of Pedagogy of the National Academy of Educational Sciences of Ukraine, Kyiv, Ukraine

Abstract. *The analysis of one of the global problems of today — the crisis of spirituality — is provided. It is shown that the spirituality of a modern personality among other life values (family, career, money, health, friendship, love, leisure time) in the context of the Wheel of Life by Paul J. Mayer occupies an insignificant place. It is proved that the mentioned fact is a litmus test of the disharmony of modern human life. The destruction of value imperatives of the spiritual basis leads inevitably to a crisis, which applies to both the individual and society as a whole. Accordingly, the spiritual devastation's possible effects and the ways to prevent it based on the implementation of the New Humanism ideas are revealed.*

Keywords: *crisis of spirituality; wheel of life; existentials “to be” and “to have”; human dignity; good and evil; New Humanism.*

Дата публікації: 8 листопада 2021 р.